

РАДОЈЕ СИМИЋ

СКРАЋЕНИЦЕ — ЊИХОВА СТРУКТУРА, ГРАФИЈА И ГОВОРНА РЕПРОДУКЦИЈА

0. 1. Српскохрватски Правопис (цитирам по великом ћириличком издању) даје следећу разраду назначене материје: *»Скраћенице су у нашем језику двојаке. Једне од њих су заправо скраћени делови појединих речи или скупова речи и оне се при читању изговарају као да нису скраћене. А друге су скраћенице постале спајањем почетних слова или група слова појединих вишесложних назива. Оне се обично изговарају онако како су написане«* (т. 142, стр. 125; подвлачења су моја).

0. 2. Ако се под називом *»скраћени делови појединих речи«* може схватити парцијална граfiјска представа фонолошког састава речи, онда верујем да су писци Правописа овде мислили сврстати случајеве скраћеног писања појединачних речи: *д /динар/, сл. /слика/¹.*

0. 3. За термин *»вишесложни назив«* не бих умео рећи шта значи, али помињање *»спојева почетних слова«* свакако да упућује на скраћено писање више међусобно повезаних речи и обједињавање њихове граfiјске представе у јединствену скраћеницу: *ЈАЗУ* *»Југославенска академија знаности и умјетности«*.

0. 4. Према томе, Правопис отвара могућност поделе скраћеница на *просте* и *сложене*. Прве представљају појединачну реч, а друге се као целина односе на више речи сложенога назива. Ове две класе скраћеница не разликују се међусобно — како видимо из горњих формулација Правописне комисије; она то овде категорички тврди — не разликују се, дакле, само кад је у питању однос делимичне према потпуној граfiјској представи. Битна разлика на тој релацији запажена је и на плану говорне репродукције њихове: у првих се при читању мора реконструисати читав фонолошки састав речи, без обзира што није представљен словима; код других је довољно репродуковати фонијску подлогу што стоји иза граfiјске представе: *ЈАЗУ /јазу/, и сл.*

¹ Међу косе црте стављам за ову прилику фонолошку репродукцију задатих језичких јединица, а међу наводнике — граfiјску слику.

0.5. У обради грађе показало се, међутим, да овако схематизоване карактеристике скраћеница не одговарају стварном стању. Мислимо стога да је подробнија обрада скраћеница неопходна ради разјашњавања неких питања која у Правопису остају без одговора. Наш прилог има два одељка као и одговарајуће поглавље Правописа. То није само ради успостављања неопходне паралеле која олакшава дискусију већ и стога што таква класификација грађе има свој резон. Тиме хоћу рећи да се моје исправке тичу више појединости, а мање опште теорије скраћеница на којој је заснована обрада материјала у Правопису.

I

1.1.1. Простом скраћеницом фиксира се појединачна реч: *ч.* /читај/, *м* /метар/, *кг* /килограм/, *др* /доктор/, *аугм.* /аугментатив/.

1.1.2. Каткада се скупови речи скраћују низом простих скраћеница: *м. р.* /мушки/, /род/, *М. П.* /место/, /печата/, *С. ф.* — *С. н.* »Смрт фашизму(!)« — »Слобода народу!«.

На показани начин скраћују се фразеолошки спрегови који немају терминолошки карактер, као и термини из области филолошких наука.

1.1.3. Просте скраћенице пишу се малим почетним словом, а уколико скраћују самосталан исказ, као у случају *С. ф.* — *С. н.* (или *С. ф.* — *С. Н.*), препоручују се велика слова. По изузетку се велико слово препоручује за скраћене називе шаховских фигура, и за скраћене називе часописа: *Д* /дама/, *С* »Слово« и сл. Вероватно би овамо дошли и остали прости називи који имају карактер властитих имена. Нпр., иницијали личних имена, затим тзв. средње слово, нису нашли места у Правопису: *И. А.* »Иво Андрић«, *Л. А.* »Лазаревић« итд.

1.2.1. Употреба тачке зависи од више момената.

1) Примарни је момент однос графема скраћенице према граfiјској представи речи у целини. Али се овај однос може посматрати тек кад се скраћенице раслоје с обзиром на граfiјски састав на једнословачне (монограми) и вишесловачне (полиграми).

(а) Монограми су увек суспензије по карактеру јер фиксирају иницијалну фонему речи: *г.* /господин/, *н.* /номинатив/, *т* /тона/.

(б) Вишесловачне скраћенице, ако су просте (0.4.), такође су врло често суспензије: *бр.* /број/, *стр.* /страна/, *шток.* /штокавски/ итд. Но каткада су то и контракције, као: *др* /доктор/, *гђа* /госпођа/, — или су пак мешавине настале комбинацијом двају поступака скраћивања: *дм* /дециметар/, *стсл.* /старословенски/, и сл.

Контракцијске скраћенице обавезно се пишу без тачке на крају.

2) Други момент је област примене суспензије. Правопис препоручује писање њихово без тачке ако су из сфере физике и техни-

ке. Овоме се придружују скраћенице типа Ј /језик/ »Језик« и К /краљ/ »краљ«.

1.2.2. Диференцијација суспензија каква је учињена у Правопису и какву смо описали у претходном параграфу није сасвим оправдана јер ствара нејасноће и несигурности. Правописне одредбе морају бити једноставне и јасне. Ако унификација није могућна, онда је оправданије оставити слободу писања него вршити компликована раслојавања грађе. На стр. 126. допушта се писање *м* /мушки род/ поред *м.* и сл. Зашто се онда *мн.* /множина/ са стр. 127. искључује из тога? Предлажем стога да се писање с тачком (или без тачке?) остави као факултативна могућност за све типове суспензија, а контракције да се пишу искључиво без тачке.

1.2.3. Велико слово је оправдано код ових скраћеница само ако стоји уместо великог слова у нескраћеном називу, дакле, при скраћивању исказа или властитих имена (у широком смислу речи). Дакле: *И. А.* или *И А* »Иво Андрић«; *Г., Гл.* и *Г, Гл* »Глас« (часопис), али *д* или *д.* »дама« (у шаху и иначе).

II

II.1.1. *Сложеним* скраћеницама (0.4.) посвећен је у Правопису посебан одељак назначеног поглавља (т. 147—148. на стр. 128—129). Тамо се обрађивачи поново враћају дефиницији, па кажу: »Нарочито у новије време све више улазе у употребу скраћенице друкчијег типа, које настају када се *скраћени делови* (по једно слово, један слог, а понекад и цела реч) вишесложних израза *слију у једну целину*, тј. *једну нову реч*« (т. 147. Подвлачења моја).

II.1.2. Тврдња да се ове скраћенице »изговарају онако како су написане« из већ цитираних почетних параграфа о скраћеницама (т. 142) и тврдња да оне чине »једну нову реч«, — само су на први поглед и само за површног посматрача истозначне. Као носилац семантичког »пуњења«, реч има своју фонолошку, али и морфолошку структуру, и сопствени синтаксички потенцијал који се морфолошким средствима може спецификовати. Према томе, третман скраћеница на лексичком нивоу подразумева да су претходно разрешена два битна питања: (а) питање фонолошке структуре скраћеница са гледишта њиховог уклапања у лексички систем нашега језика; (б) питање уклапања скраћеница у морфолошке системе.

II.2. Прво о фонолошкој структури скраћеница.

II.2.1. Скраћивање је појава писаног језика. Да би парцијална граfiјска представа језичког израза попримила обележје речи, писаној представи неопходно је придружити говорну предоцбу њену. То јест, неопходна је провера, путем фонијске репродукције, у којој се мери свака новодобијена комбинација графема уклапа у стандарде фонолошке комбинаторике датог језика. То посебно важи за наш језик, где фонолошки принцип има значајну улогу у граfiји.

II. 2. 2. Правопис то питање решава тако што читаву грађу сложених скраћеница распоређује у две групе.

II. 2. 2. 1. Једну скупину примера у овом правцу чиниле би оне скраћенице код којих се фонијска репродукција по правилу врши према графичком моделу њиховом. Такве су скраћенице изграђене према фонолошким моделима српскохрватских речи, без обзира да ли су из домаћег фонда или су позајмљене: *Авној*, *Танјуг*, *Удба*; *Уницеф*, *Фифа* и сл. Значајно је рећи да су ове творевине такође и *силабички* прилагођене нашем језику, што значи да су и прозодијски апсорбоване; а оне су такође и морфолошки уобличене, о чему касније.

II. 2. 2. 2. Остали материјал — далеко обимнији од онога из претходне тачке — понаша се нешто друкчије него што би се очекивало према уводним напоменама. Насупрот тамо изнесеној тврдњи да се све сложене скраћенице обавезно репродукују према фиксираној графичкој представи, сада се објашњава: »читају се као да су сви њихови потпуни делови написани«: — Чланови СКЈ /чита се: Савеза комуниста Југославије/...«

II. 2. 2. 2. 2. Тек као друга могућност допушта се за ове скраћенице парцијална говорна репродукција, и то »каткада«: САН /сан/, НОБ /ноб/, СОШ /сош/.

II. 2. 2. 2. 3. Скраћенице »које су у таквом облику немогуће« репродукују се ипак парцијално, и то »изговарањем појединих гласова у облику њихова абецедног назива (АФЖ се, нпр., изговара као *Аефже* и обичније *Афеже*, СССР — као *Есесесер*, ЦК — као *Цека* итд.)« (стр. 129; подвлачења су извршили аутори Правописа).

II. 2. 2. 3. Правопис се не упушта у разјашњење зашто се САН, НОБ итд. могу изговорити на један начин, а СССР мора на други, мало неприродан начин фонолошкога уобличавања језичких јединица. По среди је прозодијско уобличавање новонасталих речи и њихово прилагођавање узусима српскохрватске фонолошке комбинаторике. Скраћеница САН има са гледишта нашег језика врло повољну силабичку структуру SVC. Скраћеница СССР, напротив, са три идентична консонанта и бивалентним /р/ на крају морала би бити овим путем уобличена као /sʔ/, дакле, са познатим редуктивним појавама (исп. УНРРА, сх. Унра /унра/). Прибегавање словчаном принципу једини је начин у таквим случајевима да се успостави силабичка структура.

II. 2. 2. 4. Али не треба помислити да су словчани принцип и уобличење речи међусобно априори сагласни. Напротив, то су два опречна принципа. Ако су се у речи /*ѐсесер*/ (не »Есесесер«!) антагонизми измирили, па можда чак и у »АФЖ« »Афеже« /*афѐжѐ*/ (не и у »Аефже«!), то су ипак само спорадични случајеви. Конструкција ЦК ипак је погрешно интерпретирана као реч, јер прозодијски није уобличена (било би нпр. /*цѐка*/, /*цѐка*/, /*цѐка*/ или /*цѐка*/), већ се репродукује као /*цѐ кâ*/! А то је нешто сасма различито од изго-

вора јединствене речи. За ту прилику довољно је упоредити данас заборављено /јерéза/, /фенерéја/ са савременим /ѐф ен ер јòт/ респ. /фѝ нѝ рѝ јѝ/. То је разлог да одустанемо од посматрања као речи нпр. репродукција типа /кâ нê јѝ/, респ. /кѝ пѝ јѝ/ »КПЈ«, /јê се пе нê/, респ. /јѝ сѝ пѝ нѝ/ »ЈСПН«, /êс а дê/, /ѝ ес â/ »САД«, »USA« и сл.

II. 2. 2. 5. Закључак би био: као посебне речи могу се уобличити само оне скраћенице које имају фонолошки састав прихватљив са гледишта српскохрватскога језичког узуса. Иначе остаје словчана репродукција језички неуобличена у речи (сем спорадичних случајева који се теоријски могу занемарити).

II. 3. У Правопису се ставља знак једнакости између фонолошке и морфолошке адаптације скраћеница. То је у основи тачно, али непрецизно.

II. 3. 1. Тип *Авној-Авноја-Авноју, Танјуг, Танјуга-Танјугу, Удба-Удбе-Удби*, затим *Уницеф-Уницефа-Уницефу, Унеско-Унеска-Унеску, Унра-Унре-Унри* и сл. морфолошки је укључен у систем именица м. р., ређе ж. р.

II. 3. 2. Треба напоменути да скраћенице типа *Унра* »УНРРА«, *Пресо* »ПРЕССО«, *Сип* »ССИП« *Суп* »ССУП« (поред »СУП«) *Ата* »АТТА«, *Оур* »ООУР« (поред »ОУР«) и сличне прилагођавају своју фонолошку структуру општем фонијском систему, а не писаном лику. Познато је, наиме, да српскохрватски језик не трпи геминате, те да се оне у изговору контрахују.

II. 3. 3. Велики је број скраћеница које допуштају такав третман у нашем језику. То су све оне са повољном гласовном структуром, тј. са таквим распоредом гласова који допушта слоговну интерпретацију: *ЈАТ, НОБ, РИВ, СИВ, КУД; БЕМУС, БЕКО, ЕКОСОК*; затим *ОРА, ОТО*; па и *БИГЗ, ГОШК, СУВНОР, ПУРП, УНКТАД, АПЛА, МАПРЈАЛ*, као и *АИЛА, СЕАТО, ОУР, ОУН, ОАЈ, ЕАМ, ФАО*.

II. 3. 4. Међутим, нису све скраћенице са повољном гласовном и силабичком структуром подједнако подложне лексичкој интерпретацији.

а) Најзначајнија сметња томе свакако је у евентуалним непожељним асоцијацијама које се успостављају у систему и у непријатној конотацији која отуда произилази за новостворену реч. Тако је сасвим не препоручљива или чак непожељна лексичка адаптација скраћеница као: *НОС, СО, ВО, ОНО, СОК, СОС, ССОЈ (сој), СЕД, КОРА, СОРА, ОПЕКА, РУП; СКОТУР, ДРО, АКУД, ИКОК, УК, ИБ, ОРБ, ОФК, СОФК, КОРБ* и сл.

б) Друго, исто тако значајна сметња — која настаје нарочито у скраћеницама са међуконсонантским *р* — јесте какофоничност новодобијених фонолошких низова, нпр.: *ПРК /прк/, СКРВИХ*, па и *СРН, НРС, СПЛАК*.

ц) Иако су сонанти у принципу подложни силабизацији, када су у питању скраћенице, сонантско-консонатске секвенце се не интер-

претирају радо као слогови, те ово чини сметњу лексикализацији скраћеница: *ЈНОФ, ЛГУ, МГУ, МПИ, САПВ, ИТМ, АДН, УКВ, СОФКЈ*.

II. 3. 5. Скраћенице са неповољним саставом или/и распоредом гласова нису подложне лексикализацији.

а) Неповољан гласовни састав имају скраћенице састављене искључиво од консонантских графема (изузев случајева поменутих у II. 2. 2. 2. 4.)². Дакле: *ССРНЈ, СКЈ, СФРЈ, ДДР, РСФСР, КПК, КПЧ, ЧССР, ЧТК, КПЈ* и сл.

² Посебно место припада скраћеницама типа *цедевита, бевиплекс* и сл., које су у свој граfiјски састав укључиле словчану фонијску реконструкцију потенцијалне граfiјске представе: (це де).

б) Ништа мање неповољну структуру имају и чисто вокалске скраћенице типа *ИО, ОО, ЕИ* и сл.

ц) Не подлежу лексикализацији ни консонантско-вокалске комбинације распоређене тако да не дозвољавају стандардну силабичку реконструкцију: *ДСНО, УКТ, ОКБ, САПК, ОКК*; или пак *ОЕЦД, ДААД, ПАА, ЕЕЗ* и сл.

II. 4. Лексичка адаптација, ипак, није исто што и граматичка акомодација скраћеница. Јер у неким случајевима лексикализоване скраћенице остају граматички изоловане, тј. непроменљиве. Зауоста-вићемо се мало уопште на проблему граматичке акомодације.

II. 4. 1. Лексикализација скраћеница, пре свега да констатује-мо, у ствари означава њихово укључивање у фонд именичких речи. Њихова граматикализација је већ тиме усмерена у датом правцу. Даљи процес граматикализације обележен је пројекцијом флексиј-ског система неке од именичких врста на новостворену реч.

II. 4. 1. 1. При томе би најсхватљивији пут био да се неке гра-матичке особине пунога назива пренесу и на скраћеницу. На први поглед то тако и бива. Јер, нпр., *СУБНОР* »Савез удружења бораца народноослободилачког рата« показује уједначеност граматичких мор-фема централне речи назива (*савез-савеза-савезу*) и скраћенице (*СУБНОР-СУБНОР-а* и сл.). На другој страни, нпр., *Удба* »Унутраш-ња државна безбедност« добија додуше друга формална обележја, али задржава ознаку »женски род«, коју има и именица *безбедност*. Закључак би био да се акомодација врши према унутрашњим веза-ма пуног и скраћеног назива.

II. 4. 1. 2. Али то није увек тако. Чак би се могло рећи да је тако само по изузетку, а да се по правилу процес одвија по другим линијама. У то се уверавамо прегледом било које скраћенице из горње листе. Узмимо, нпр., *НОБ* »народноослободилачка борба« и *НОР* »народноослободилачки рат«. Прва би према горе описаном принципу долазила међу именице ж. р., дакле, *Ноба /ноба/* ном. синг., (а онда и */нóбѐ-нóби/*), што се каткада и дешава, али против чега граматича-ри одлучно подижу свој глас. Зато она заједно са другом добија своје место међу именицама м. р. Зашто? Увидом у гласовни састав

једне и друге речи постаје нам јасно због чега се то дешава. Дакле: у највећем броју случајева о правцима тока граматикализације скраћеница *одлучује формални момент*. Скраћенице са консонантским завршетком схватају се као ном. синг. именица м. р., и добијају онда граматичке ознаке и флексијске завршетке ових именица: *НОБ-НОБ-а* итд.

II. 4. 2. Адаптација, према томе, почива на принципу фонолошке изометрије са основним обликом одговарајућих именичких речи. Али тада у неким случајевима бива доведена у питање фонијска репродукција скраћенице као целине.

а) Скраћенице са крајњом графемом »А« укључују се међу а-основе: *Фифа-Фифе-Фифи* »ФИФА«. Тада основа косих падежа само парцијално репродукује скраћеницу (јер изостаје »А«). Склоност према таквом начину акомодације очигледна је и код нових случајева, нпр., *АИЛА*, *Ција*, али *Аиле-Аили* /ајла-ајлѐ-ајли/ или /ајла-ајлѐ-ајли/. Колебања код речи *ОПЕКА* /опека/ или чешће /ò пѐ кâ/ објашњена су у т. II. 3. 4. а).

б) Скраћеничке секвенце са крајњим »О« врло су колебаљиве у овом погледу. Правопис за УНЕСЦО предвиђа *Унеско-Унеска-Унеску*, дакле, исти критериј као код скраћеница на »А«. Мислим да је пракса, ипак, склона да прихвати и друкчије решење, својствено једном делу позајмљене лексике; дакле: *Унескоа-Унескоу*. Новије конструкције то и показују, нпр., *СВАПО-СВАПО-а*, а не *СВАПО-СВАП-а*.

ц) Скраћенице са крајњим »Е« доста су ретке и стога ни њихова позиција у систему још није рашчишћена. Наиме, рачунајући према *ФИДЕ* *Фиде*, оне би се осећале као коси падеж а-основа, с тим што се за номинатив употребљава или иста форма *Фиде*, или реконструисана *Фида*: *конгрес Фиде*, — саветовање у *Фиди*. То је, ипак, само факултативно решење, и поред њега практикује се употреба ове речи у граматички неакомодираној форми: *саветовање у Фиде*. Мислим да су могућна и друкчија решења, паралелна онима из претходне тачке.

д) У случајевима када долази до акомодације скраћеница с крајњим »И«, онда је она слична адаптацији именица са крајњим -и основе. Дакле, на једној страни: *Јавила је УПИ*, примљена вест од *УПИ*, дакле, по моделу *Бети* ж. р.; али на другој страни: *купио два /јупија/* »Јупија«, по моделу *такси-таксија* м. р.

II. 4. 3. Када се фонолошка изометрија не може успоставити, онда скраћенице остају граматички изоловане и поред лексичке адаптације; то је случај са скраћеницама које на крају имају »У«: *годишња скупштина САНУ*, *писао је ЈАЗУ* (и кад је писмо упућено овој научној установи).

II. 5. За сложене скраћенице Правописом су предвиђена два начина писања: обичнији начин са свим великим писменима *АВНОЈ*, *СУБНОР*; и као факултативна могућност за неке случајеве са само првим великим словом: *Авној*. Ова солуција је као општи теоријски

принцип јасна и прихватљива. Али у примени тај принцип наилази на извесне запреке које могу довести до неспоразума.

II. 5. 1. Међу скраћеницама које поред иницијалних фонема фиксирају и неке неиницијалне, поред индивидуалних назива типа: БЕМУС, БИТЕФ, ГРАНЕКС, ГРАНАП, ЕЛИНД, БЕКО, НИТЕКС, ВУТЕКС, ГРАТЕКС, БЕЛИНД и сл., има и таквих које обележавају врсне називе, као ПЛИВИТ, ЈУПИ, ЈУС и др. Други предложени начин њихове графиције свакако уноси пометњу у правила о писању таквих речи иначе. Зато би за овакве случајеве можда било оправданије допустити писање малим словима: *јупи, пливит*, према: *Хепок, Бемус, Вутекс* и сл. Дакле, потребно је раздвојити лексичку и скраћеничку графичку, и за ону прву поставити захтев потпуног уклапања у стандарде лексичке графиције какви су постављени Правописом.

II. 5. 2. Скраћеничка графика и лексичка адаптација сложених скраћеница јесу две појаве које стоје у очитој опреси једна према другој. То се јасно може уочити код граматички акомодираних скраћеница. Правопис предвиђа у тим случајевима овакву комбинацију: великим писменима пише се скраћеница, а малим словима граматичка морфема, дакле: *конгрес СУБНОР-а, свечаност у ЈАТ-у*, као и *ЈАТ-ови авиони*. Како тада писати даље творенице: *СУП-овац* или *Суповац*, или пак *суповац*? Свакако је трећи начин прихватљив, али где је ту онда прелаз?

II. 5. 2. 1. Мислим да би оправданије било усагласити писање, па за лексички адаптиране скраћенице предложити лексичку графичку. Дакле: *друг из Супа, суповац, Јатов авион* или сл. Овим би се успоставила равнотежа на једној другој релацији: на релацији графичкој и графичкој.

II. 5. 2. 2. Обавезна комбинација мајускула и минускула ставља, наиме, графичаре пред озбиљне проблеме. Како нпр., у насловима или сл., сложити у верзалној техници: КЊИЖЕВНОСТ НОБ-а или КЊИЖЕВНОСТ НОБ-А? — РАЗГОВОРИ У СИВ-у или РАЗГОВОРИ У СИВ-У? Правопис ставља забрану на други начин писања, а први је са гледишта декоративне обраде књиге у целини неприхватљив за графичаре.

II. 5. 2. 3. Ако лексичку графичку повежемо са граматичком акомодацијом, ова би се опрека избегла доследном применом принципа скраћеничке графичке.

а) Ако се, наиме, примењује мајускуларна графика, она обележава сложену скраћеницу, тј. обележава да се »изговор« и писање не поклапају ни у принципу ни конкретно: АВНОЈ »Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије«. »Изговор« ту није ограничен: поред пуног изговора, могућа је словчана фонијска репродукција (â vê êñ ô jôt) или (â vž nž ô jž). То су два начина репродукције која се приређују скраћеницама уопште, па и овима. Добро су учинили састављачи Правописа што су за овакве случајеве писања предвидели и лексичку репродукцију: /âвној/.

б) Међутим, калемити на скраћеничко писање фонолошки принцип, који с овим и тако и тако није у сагласности, нема много оправдања. Било на који начин да се врши фонијска репродукција: скраћенички, са пуном репродукцијом назива или са лексичком репродукцијом, скраћеничко писање треба одржати у једнообразном виду. То значи да приликом писања скраћеница свим великим словима треба изоставити такође и морфеме евентуалне лексичке реконструкције. Уколико се, пак, упућује искључиво на један начин »читања«, лексички, то треба и обележити лексичком графијом, тј. са само евентуалним првим великим словом; дакле: *заседање АВНОЈ*, и само тако; или пак: *заседање Авноја*, и опет само тако, сем случајева где правила граматичке акомодације налажу друкчији поступак, тј.: *напио се јупија, службеник Удбе* и сл.

Напомена — Да би се проблем структуре сложеница решио до краја, треба расправити питање сложених конструкција типа *фискултура* и сл. Али о томе другом приликом.

PRIKAZI